

A kibővített folyóiratok (enhanced journals)

Holl András
MTA KIK, MTA CsFK CsI

A tudományos folyóiratok – amióta csak léteznek – terjedelmi korlátok közé vannak szorítva, s a szerzők gyakorta küzdenek több ábra, több táblázat elhelyezéséért. Bármennyire is fontos az a megfigyelési, kísérleti, számítási anyag, amire a cikküket alapozzák, hiába lényeges az eredmények reprodukálhatósága szempontjából, és annak ellenére is, hogy további kutatásokhoz felhasználható lenne, többnyire nem közölhető. Az elektronikus információtárolás és terjesztés korszaka előtt a kiadatlan eredmények sorsa gyakorta az enyészet vagy feledés lett – a megfigyelési eredményeket kinyomtatni és terjeszteni pedig túlságosan sokba került. Ez volt a XIX. század végén Konkoly Thege Miklós csillagász vitájának alapja azokkal az akadémiai tisztviselőkkel, akik költségkímélés céljából kevesebb megfigyelés közlésére szólították fel.ⁱ A XX. század elején több tudományos folyóirat indított kiegészítő folyamatot (Supplement Series, Ergänzungshefte) adatok, sok táblázatot, ábrát tartalmazó cikkek közlésére.

Más próbálkozások is történtek a folyóiratok hagyományos kereteinek tágítására. Az *Astrophysical Journal* az 1990-es évek elején videokazettákat, majd CD-ket mellékelte füzeteihez, az előbbieken a cikkekhez kapcsolódó számítógépes animációk, az utóbbiakon ugyancsak a cikkekhez kapcsolódó, nagyobb terjedelmű táblázatokat juttattak el az előfizetőkhez.

A számítógépek és a számítógépes hálózatok megjelenésével és elterjedésével a helyzet megváltozott. A tudományos folyóiratok megjelentek az interneten, némelyikük megpróbálkozott az új lehetőségek kihasználásával. A folyamatot néhány csillagászati szakfolyóirat esetével mutatjuk be. Az *Amerikai Csillagászati Társaság* (AAS) 1992-ben publikált egy áttekintést az elektronikus publikáció lehetőségeiről. Ennek nyomán egy kis hazai szaklap, az MTA CsFK Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézetében kiadott *Information Bulletin on Variable Stars* (IBVS)ⁱⁱ 1994-ben felkerült az internetre (rendszeresen csak a következő évtől). Az AAS ugyanekkor indult el egyik folyóiratának egy szekciójával hiperszöveg formátumban (HTML). Az AAS-nél megjelentek a csak elektronikusan elérhető táblázatok – többé nem kellett már tekintettel lenni arra, hogy a folyóiratszám összefűzhető vagy beköthető legyen, a nyomda- és postaköltség immár nem korlátozta a terjedelmet. 2000-re az IBVS is elérhető lett HTML-ben, és az évek során újabb és újabb szolgáltatásokkal gyarapodott: a cikkekhez kapcsolódó megfigyelési adatokat is közölt, alkalmanként pedig nagyszámú, táblázatokon keresztül elérhető ábrát, sőt, egyszer-egyszer animált ábrákat is megjelentetett. Mindez persze, nem csak az említett folyóiratokkal történt meg, bár ezek az úttörők közé tartoztak. A hagyományos folyóiratokhoz képest – más szakfolyóiratokkal együtt – a tulajdonságaik kibővültek. Az elnevezés: kibővített folyóiratok (enhanced journals) csak utólag született meg.

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol az elektronikus formában megjelenő, a hagyományos, nyomtatott változathoz képest új szolgáltatásokat nyújtó tudományos folyóiratok nevet is kapnak, s itt kell összegezzük legfontosabb tulajdonságaikat. Mit tekintünk kibővített folyóiratnak? Jellemző tulajdonságaik a holland SURF Alapítvány tájékoztató anyagaiⁱⁱⁱ szerint a következők:

- a cikkekhez kapcsolódó kutatási adatok;
- modellek, algoritmusok, illusztrációk;
- poszt-publikációs anyagok (mint értékelések, megjegyzések);
- metaadatok;

- egyedi azonosítókkal megjelölve és szemantikus web technológiákkal összefogva.

A listát mi kissé átalakítanánk:

- a cikkekhez kapcsolódó kutatási adatok;
- az általánosnál gazdagabb, a cikken kívüli webes információforrásra mutató hiperhivatkozások;
- a kutatás folyamatát dokumentáló anyagok (algoritmusok, programok, technikai dokumentációk, stb.);
- hagyományos illusztrációk (képek ábrák), táblázatok a megszokottnál nagyobb mennyiségben, képletek (általában képként);
- multimédiás illusztrációk (animációk, videók, hanganyagok), böngészőben futó programok;
- poszt-publikációs anyagok (a cikk a megjelenés után is bővül bizonyos információkkal);
- mindezeket és a cikk egészét jellemző, leíró adatok (metaadatok), azonosítók és a különböző komponensek összefogására szolgáló, a cikk alkotórészeinek feltérképezését segítő technikák.

Ezen jellemzők egy része csak a tudományos szaklapok sajátja – mások a nagy olvasótáborral rendelkező, üzleti alapon működő webes információs szolgáltatásokban mára mindennaposak lettek (mint a kép- vagy videomelléletek). Vegyük sorra az imént felsorolt elemeket, melyek meg kell jelenjenek a kibővített folyóiratoknál – még ha egy adott lapnál nem is feltétlenül mindegyiküknek. Fontos feltétel az is, hogy minden járulékos anyagnak egy cikkhez kell kapcsolódnia: a strandmagazinnal egybecsomagolt műanyag vízzipisztoly, vagy a folyóirathoz mellékelte falinaptár – bár az olvasók mellékletekkel való kényeztetéséről van szó itt is, ott is – mégsem tartozik cikkünk tárgyához.

Adatok

A tudományos eredmények adatok nélkül publikálva többnyire reprodukálhatatlanok, és előfordulnak olyan adatok is, amelyeket a tudományos közösség újrahasonosíthat. Ma már vannak tudományos folyóiratok – ilyen például a patinás *Nature* – ahol a szerzőktől nyilatkozatot kérnek azoknak az adatoknak az elérhetőségéről, amelyeken a cikk alapul. Az adatok lehetnek hozzáférhetőek a szerzőnél, vagy nyilvános repozitóriumban. A kibővített folyóiratok esetenként maguk vállalkoznak ezen adatok megőrzésére és közreadására, máskor repozitóriumban elhelyezett adatállományokra mutatnak hiperhivatkozásokkal. Az adatok természetesen csak akkor használhatóak, ha többé-kevésbé megtisztították azokat a megfigyelési folyamat rájuk rakódó lenyomataitól, és megfelelő dokumentációval – leíró- avagy metaadatokkal vannak ellátva. Természetesen fontos a szabványos adatformátumok alkalmazása is.

A folyóiratok (kiadóik) nemigen vállalhatják fel nagy mennyiségű (gigabájtos vagy még több) adat tárolását – ezeknek letöltése az olvasóknak is nehézséget okozhatna a jelenlegi technikai feltételek mellett. Megkönnyíti a feladatot, ha az adatok a szakmai olvasóközönségnél feltehetően meglévő programokkal kezelhetőek. Az IBVS-nél tárolt adatok többsége közönséges szövegfájl, melyek elején megtalálhatóak a metaadatok, majd táblázat fejléc és számoszlopok következnek. A jellemző fájl méret itt mindössze néhány tucat, vagy néhány száz kilobájt.

Hasonlóan magához a cikkhez, az adatoknak is minőség-ellenőrzésen kell keresztülmennie: a cikk bírálata mellett a kapcsolódó adatállományokat is meg kell vizsgálni. Fontos az is, hogy a szerkesztőség munkatársai valamilyen szinten képesek legyenek ellenőrizni a metaadatok meglétét,

teljességét, a közlés után pedig hosszú távon figyelemmel kell kísérjék, nem csúszik-e be hiba a másolások, tárolás során, vagy ami sokkal valószínűbb veszély: a szoftverek gyorsan változó világában kezelhető-e még az alkalmazott fájlformátum? (Az ellenőrzés egyébként nem csak az adatokra kell vonatkozzon, hanem a többi mellékelt, ám egyáltalán nem mellékes információra is.)

Hiperhivatkozások

Az irodalomjegyzék tételeinek hiperhivatkozásokkal való bővítése a tudományos folyóiratoknál – legalábbis a természet-, élet- és műszaki tudományokban – alapvető elvárás. Számos kiadó közös vállalkozása a CrossRef^{iv} rendszer, amelyen keresztül a cikkek egyedi DOI^v azonosítókat kapnak, az irodalomjegyzékekbe pedig hiperhivatkozások kerülnek. Az IBVS erre más megoldást használ: a Strasbourgi Csillagászati Adatközpontban kifejlesztett technológia alkalmazásával a forrásszöveg automatikus feldolgozásával kerülnek linkek az irodalomjegyzékbe.

Sok tudományos folyóirat használ hiperhivatkozásokat az irodalomjegyzékben, ez nem csak a kibővített folyóiratok jellemzője. Utóbbiak másfajta hivatkozásokat is alkalmaznak, ha tehetik: az IBVS például különböző csillagászati objektumok (csillagok, csillaghalmazok, galaxisok) adatbázisaira ad linkeket a szövegben vagy a metaadatok között. A hiperhivatkozások nem csupán weboldalra, szövegre, képre, egy adatbázisból kinyerhető információs oldalra mutathatnak, hanem a folyóirat és egy külső adatbázis-alapú szolgáltatás közötti bonyolultabb együttműködés elősegítői is lehetnek. Az IBVS ilyen tekintetben ritka szolgáltatásokat nyújt: a folyóiratban közölt térkép, vagy csillagokat koordinátaikkal tartalmazó lista megjelenítéséhez a strasbourgi Aladin interaktív csillagatlaszt alkalmazza. Az olvasó részéről csupán egy kattintás szükséges, és a böngészőben megjelenik az Aladin térképlapja, a cikkből származó adatokat is feltüntetve. A harmadik fél által nyújtott csillagtérkép-szolgáltatás földi párja lehet, ha egy folyóirat a Google Térképre linkelve ad földrajzi információkat az olvasóknak. Ebben az esetben is – hasonlóképpen mint az Aladin-nál – lehetőség van a Google Térkép JavaScript programozási felületének felhasználásával bonyolultabb térképeket létrehozni.

Itt kell megjegyezzük, hogy a hiperhivatkozások szaporításával túlzásba is lehet esni. A szakfolyóiratoknak nem érdemes a Wikipédia mintájára minden lehetséges szövegelemet linkké alakítani – csak az olvasó számára feltehetően relevánsakat. A csillagászat területén előfordult, hogy egy folyóirat minden egyes objektumnevet adatbázis-hivatkozássá alakított, ott is, ahol nem kellett volna. (Egy más területről vett példával: ahol a Kodály-módszerre hivatkoznak, ott nem szükséges Kodály Zoltán Wikipédia-szócikkére mutatni, és a Kodály-módszerre is csak akkor, ha feltehető, hogy az olvasó nem ismeri, és a cikk szempontjából lényeges.)

Dokumentáció

Az eredmények reprodukálhatóságához az adatokon túl szükség van a felhasznált algoritmusok, számítógépes programok, műszerek, eljárások stb. részletes dokumentációjára is. Ezekre a dokumentumokra – amennyiben valahol hozzáférhetőek – elegendő hivatkozni. A kibővített folyóiratok a cikkek mellett tartalmazhatnak ilyen dokumentumokat is.

Ábrák, táblázatok

Ezen anyagok elhelyezése jelenti az elektronikus folyóiratok kiterjesztésének legtermészetesebb módját, ez a lehetőség is gyakran megvan olyan folyóiratoknál, amelyek nem kifejezetten tartoznak a kibővített kategóriába. A nyomtatott cikk terjedelmi korlátait meghaladó anyagok csak

elektronikusan érhetőek el. Nagyon nagy számú ábra vagy táblázat esetén azonban már nem alkalmazható az egyszerű, szövegben elhelyezett hivatkozás az elektronikus táblázatra, a folyóiratnak az ergonómikus elhelyezést segítő műszaki megoldást kell biztosítania. Az IBVS esetében ez egy hiperhivatkozásokkal megtűzdelt táblázat – ez képes néhány száz képhez, adatállományhoz, vagy további táblázathoz hozzáférést adni. Nagyobb számú mellékletnél a folyóiratnak már valamilyen keresőfelületet kell az olvasó rendelkezésére bocsátania.

Multimédia, programok

Hanganyagok, filmek, animációk mellékelésére is van lehetőség a kibővített folyóiratoknál – egy népzenei tárgyú cikkben szerepelhet az etnográfus által gyűjtött hangfelvétel (ez egyúttal adatnak is tekinthető), egy galaxisok ütközését tárgyaló csillagászati cikkben számítógépes animáció mutathatja be a modellezés eredményét (itt illusztrációról van szó). Szerepelhet a böngészőben lefutatható programkód is a mellékletek között. A korábban tárgyalt térképi eszközökhöz képest az a különbség, hogy az olvasó letölti a programot, ami a böngészőjében lefut, nincs már kapcsolatban egy külső adatbázissal.

Fontos szempont az elterjedt, szabványos formátumok használata, melyeket az olvasó szabadon hozzáférhető, könnyen telepíthető vagy a gépén valószínűleg meglévő programmal is megnézhet (meghallgathat). Az IBVS esetében a kis számú közölt mozgókép mindegyike animált GIF.

Poszt-publikációs anyagok

A SURF tájékoztató anyaga olvasói megjegyzéseket és osztályozásos értékelést említ. A megjegyzések értékes elemek lehetnek – ha a cikk bírálatához hasonló ellenőrzésen mennek át. A szerkesztők, esetenként a cikk bírálói kell gondoskodjanak arról, hogy a szigorúan ellenőrzött cikk mellé ne kerülhessenek felületes vagy akár komolytalan megjegyzések. Az olvasói osztályozásos értékelésnek véleményünk szerint tudományos szakfolyóiratokban nincs helye.

Kétféle poszt-publikációs információval találkozhatnak az IBVS olvasói. A hibajavítások (errata) a hibás cikk végére kerülnek – a hibás szöveg változatlan marad, de a javítással együtt tölthető csak le. Gyakorta előfordulnak a cikkek irodalomjegyzékében a kiadás idején még meg nem jelent (már beküldött, elfogadott, vagy nyomdában levő) közleményekre való hivatkozások. Amint ezek megjelennek, a linkek bekerülnek az ilyen hivatkozásokat tartalmazó IBVS cikkekbe.

Kapcsolat a cikk és mellékletei között

A nyomtatott folyóiratoknál a füzeteket összetartó fűzőkapocs vagy enyv híján mi köti össze a kibővített folyóirat cikkeinek elemeit, mellékleteit? Az olvasóknak valószínűleg nem okoz problémát a cikk szövegébe ágyazott hiperhivatkozásokat követni vagy átugrani – legalábbis akkor, ha a mellékletek száma viszonylag kicsi. Egy tudományos cikk tartalmazhat több száz, több ezer illusztrációt – ekkor már, mint azt korábban említettük, gondot kell fordítani a kereshetőségre és áttekinthetőségre. Nehezebb dolguk lehet az internetes keresőknek. Bizonyára próbált már az olvasó népszerű keresők segítségével képeket keresni – a tapasztalat (és a keresés eredménye) bizonyára vegyes volt. A kibővített folyóiratok tulajdonságai közé tartozik, hogy részletes leíró adatokat (metaadatokat) közölnek a cikkekről és a mellékletekről, és a szemantikus web technológiáit alkalmazva leírják az egyes mellékletek (ábrák, táblázatok, leíró adatok, stb.) viszonyát a cikkhez. Ugyancsak fontos a cikkek (esetleg a mellékletek) egyedi azonosítókkal való megjelölése. Az egyedi azonosító többnyire a DOI, az alkalmazott szemantikus web technológia például az OAI-ORE^{vi}.

A szabványos, elterjedt azonosítók és technológiák használata kívánatos, de egyedi megoldások is működőképesek lehetnek. Az IBVS esetében a cikkekhez használt azonosítók szabványa csak a csillagászatban belül ismert – ez egy szűk szakterülethez tartozó folyóiratnál megengedhető. Mivel ebben az esetben csak néhány nemzetközi adatbázis létezik, amelyik bibliográfiai adatokat tárolhat az IBVS-ről, a metaadatok eljuttatása történhet egyedi eljárásokkal, egyedi formátumokban. Az IBVS maga is biztosít keresési lehetőséget: keresni lehet cikkeket olyan feltételekkel is, hogy szerepel benne egy adott típusú ábra (mondjuk azonosító térkép) egy adott csillagról.

Kibővített folyóiratok – kitekintés

A SURF – a hollandiai felsőoktatási és kutatási szektor internetszolgáltatója és infokommunikációs támogató szervezete – az „Enhanced Journals...Made Easy!” (EJME) projekttel^{viii} támogatta a kibővített folyóiratok létrejöttét és fejlődését 2008-tól kezdődően. A következőkben bemutatunk néhány a projekt keretében kibővített folyóiratot. Az eredmény inkább a lehetőségek bemutatása, kísérleti szerzői és szerkesztői eszközök létrehozása, esettanulmányok készítése volt, mintsem hogy a kibővített funkciókkal folyamatosan operáló folyóiratokat, teljes terjedelmükben gazdagított kiadványokat hoztak volna létre.

Journal of Archaeology in the Low Countries^{viii}

A cikkek többségében nincsenek különösebb kibővített elemek, mindössze az ábragazdagság a jellemző tulajdonságuk. Egy-egy cikkhez kapcsolódnak külön repozitóriumban (a DANS-ban) elhelyezett adatállományok (táblázatok, fényképek), illetve Google Maps alapú térképek.

International Journal of the Commons^{ix}

Gyakorta közöl ábrákban, táblázatokban és képletekben gazdag cikkeket, és előfordulnak külső információforrásokra mutató hivatkozások. Az olvasó nem sok nyomát látja az EJME beavatkozásának.

NIAS – Enhanced Tashelhiyt Dictionary^x

Információgazdag webes szótár lehetőségeinek bemutatására készült demonstráció, képekkel és különböző formátumú szövegmelléletekkel.

Gallows in Medieval Frisia^{xi}

Alapvetően térképi jellegű kiegészítéseket tartalmazó bemutatóanyag, az előző példával azonos technikai alapokon. Képekkel, diagramokkal, interaktív térképekkel gazdagított cikkeket ad közre, ahol az olvasónak lehetősége van megjegyzéseket elhelyezni.

EJME plugin az OJS-hez^{xii}

Gazdag melléletekkel rendelkező, kibővített szolgáltatásokat nyújtó folyóiratot készíteni, hála az EJME projektnek, többé már nem nehéz – a technikát létrehozni legalábbis nem. A népszerű, elektronikus újság szoftver, az Open Journal Systems (OJS) funkcionalitása egy modul segítségével kiegészíthető. Az alap-funcionalitáshoz képest a todalék javít a függelékek kezelésén, megkönnyíti a kapcsolatot a repozitóriumokkal, és gondoskodik a cikkhez tartozó állományok kapcsolatának dokumentálásáról.

***

Sokszor hivatkoztunk már a cikk során az IBVS-re. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy tipográfiaiilag gyengébb minőségű a mai elektronikus folyóiratoknál – mentségére legyen mondva,

automatikusan készül a HTML verzió. Szolgáltatásai viszont fejlettebbek a fent ismertetett folyóiratoknál. Megemlíthető a keresője, melyben a cikkben használt névalaktól függetlenül lehet szerzőkre vagy objektumokra keresni. Még hozzá úgy, hogy az olvasó a névalakok figyelembevételénél kérheti külső adatszolgáltatók szinonimaszótárainak használatát. A szerzőknél a csillagászat területén általánosan használt Astrophysics Data System bibliográfiai adatbázisát, a csillagoknál egy-egy strasbourgi vagy moszkvai adatbázis legfrissebb információit lehet figyelembe venni.

A kibővített, gazdag információtartalmú folyóiratok a web lehetőségeit építik be a tudományos szaklapok elektronikus cikkeibe. Azok az olvasók, akik megszokták a gazdag tartalmakat, egyre kevésbé használják a nyomtatott folyóiratszámokat. Az IBVS 1961-ben indult papíron, 1994-től az interneten is elérhető lett (néhány év alatt az első számig visszamenőleg is a webre került), 2011 őszétől már csak elektronikusan jelenik meg. A nyomtatott változatok előbb-utóbb eltűnnek, az elektronikusak tovább élnek – és egyre gazdagabb lehetőségekkel bővülnek. A kibővített folyóiratok jelentik a tudományos kommunikáció jövőjét. Bár a szerkesztők és a szerzők terhei növekednek (ez a gazdag tartalmak terjedésének akadály), az olvasók dőzsölhetnek az információkban.

A webes információs szolgáltatások úttörői között ott voltak a tudományos szakfolyóiratok – hiszen maga a web is a tudomány „melléktermékeként” jött létre. A kibővített folyóiratok egyes tulajdonságai – mint a multimédiás mellékletek – nemcsak a tudományos szaklapoknál fordulnak elő, sőt, a napilapoknál, magazinoknál gyorsabban elterjedtek. Ám vannak olyan tulajdonságaik, amelyeknek az általános használatára nemigen számíthatunk. Milyen jó lenne pedig, ha a politikai lapoknál nem csak a zurnaliszta, a szerkesztőség véleményét lehetne egy kérdésről megtudni, hanem az érdeklődő olvasónak minden háttéranyag, interjúszöveg, statisztikai adat teljes terjedelmében, egy kattintással a rendelkezésére állna!

Irodalom

BÓTA László: *Internetes keresőrendszerek működése*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2011. [online] [2013.05.27.]

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_34_internetes_keresorendszerek_scorm_10/index.html

HOLL András: Webkettő és webhárom. In: *Természet Világa*. 2012. 143. évf. 4. sz. p. 183-185. [online] [2013.05.27.]

<http://www.konkoly.hu/staff/holl/w2-3.pdf>

HOLL András: Information Bulletin on Variable Stars – Rich Content and Novel Services for an Enhanced Publication. In: *D-Lib Magazine*. 2012. 18. évf. 5-6. sz. [online] [2013.05.27.]

<http://www.dlib.org/dlib/may12/holl/05holl.html> doi:10.1045/may2012-holl

HOLL András: *Enhanced journals - a case study with general remarks*. Fifth Belgrade International Open Access Conference. 2012.05.18-19. Belgrád, Szerbia. [online] [2013.05.27.]

<http://real.mtak.hu/3979/>

HOLL András – ERDŐDI Péter: *Fejlett kereső és lekérdező eszközök elektronikus szakfolyóirathoz (IBVS)*. NetWorkshop. 2008.03.17-19. Dunaújváros, Magyarország. [online] [2013.05.27.] <http://nws.niif.hu/ncd2008/docs/ehu/004.pdf>

- i Lásd VARGHA Domokosné: Konkoly Thege Miklós magyar nyelvű írásai. In: *Magyar Tudomány*, 2001. 108. évf. 7. sz. p. 867-880. [online][2013.05.27.] <http://www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html>
- ii IBVS <http://www.konkoly.hu/IBVS/IBVS.html>
- iii SURF: Enhanced Publications
<http://www.surf.nl/en/themas/openonderzoek/verrijktepublicaties/Pages/default.aspx>
http://www.surf.nl/nl/publicaties/Documents/SHAREflyer_EnhancedPublications_pdfversie2_DEF.pdf
- iv CrossRef: <http://www.crossref.org/>
- v Digital Object Identifier (DOI): <http://www.doi.org/>
- vi Open Archives Initiative Object Reuse and Exchange (OAI-ORE): <http://www.openarchives.org/ore/>
- vii Enhanced Journals...Made Easy! Projekt: <http://www.surf.nl/en/projecten/Pages/EJME.asp>
- viii JALC: <http://www.jalc.nl>
- ix IJC: <http://www.thecommonsjournal.org/index.php/ijc/index>
- x Enhanced Tashelhiyt Dictionary: <http://www.nias.nl/Content/NIAS/Tashelhit/index.html>
- xi Gallows in Medieval Frisia: <http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/xposre/demo/gallows/>
- xii EJME plugin OJS-hez: <http://pkp.sfu.ca/node/4714>